

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію
Олійникова Валерія Андрійовича

на тему: *«Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів)»* (Луцьк, 2020. – 259 с.),
подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова до спеціалізованої вченої ради
Д 32.051.02 у Східноєвропейському національному університеті
імені Лесі Українки

Дослідження конфесійного стилю в Україні протягом майже всього минулого століття було досить обмеженим. Його розвиток і функціонування не вважали об'єктом, що потребує вивчення, а релігію здебільшого трактували як пережиток минулого у свідомості громадян. Конфесійний стиль зазнавав всіляких утисків, обмежень, дискримінації. Тому серед актуальних проблем українського мовознавства початку XXI ст. постала й проблема вивчення конфесійного стилю, важливість якої спричинена докорінною зміною ставлення суспільства до церкви та релігії.

У період демократизації українського суспільства, що пов'язаний передовсім зі здобуттям нашою державою незалежності, відновився й активно розвивається в літературній мові конфесійний стиль. Разом із дослідженнями багатьох питань, що стосуються цього стилю, увагу науковців привернула проблема його лексико-семантичних і граматичних параметрів назв церковних чинів та посад, релігійних свят, української церковно-обрядової термінології, конфесійної лексики в когнітивному, прагматичному, функційно-стилістичному аспектах, а також докладено зусилля на створення поняттєво-категорійного апарату конфесійного стилю, його термінологічної бази тощо. Хоча в 90-х роках XX ст. українські науковці спрямували увагу на аналізований стиль, його активно вивчали й до тепер досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні лінгвісти, дисертант знайшов свою нішу в мовознавстві і здійснив спеціальне наукове осмислення звертань у богослужбових текстах, оскільки проведення богослужінь народною мовою залишається важливим на сьогодні, богослужбові тексти також дають матеріал для бачення ретроспектив і перспектив побудови богослужінь українською мовою й мають неабияку вагомість для формування мовної політики держави. З огляду на це

кандидатську дисертацію Олійникова Андрія Валерійовича вважаємо актуальною.

Як підтвердження цього – робота виконана в межах планової наукової теми кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Граматичні одиниці й категорії української мови». Тему роботи затвердила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 27 грудня 2013 р.).

Об'єкт наукових пошуків дослідника вирізняє роботу з-поміж праць цієї проблематики – категорія звертання в сучасній українській літературній мові.

Очевидною є новизна дослідження. Уперше в українському мовознавстві ґрунтовано схарактеризовано висловлення зі звертаннями у творах конфесійного стилю (на матеріалі текстів акафістів). Лексико-семантичну класифікацію доповнено новою, структурованою дев'ятьма підгрупами групою, яку запропоновано позначити терміном *конфесійні звертання*. Простежено морфологічні, формально-синтаксичні, семантично-синтаксичні вияви цих одиниць, визначено їхню специфічність у висловленнях різних модальних відтінків. Запропоновано нову термінологію для означення чотирьох граматичних значень категорії звертання: 1) *адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення*, 2) *отримувача інформації*, 3) *ідентифікатива*, 4) *адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення*.

Дисертант поставив за мету цілісно й системно проаналізувати структуру та функції категорії звертання сучасної української мови на матеріалі богослужбових піснеспівів (акафістів Православної Церкви України) та успішно її досяг.

Крім актуальності, наукової новизни, вартість дисертаційної праці визначають методи дослідження, які автор використав системно й комплексно.

Кандидатську дисертацію Андрія Валерійовича визначають струнка й логічна структура викладу, глибина й ґрунтовність розв'язання порушених у ній проблем, вправність використання сучасної лінгвістичної термінології. Правильно сформулювавши мету й поставивши перед собою сім завдань, дисертант їх успішно виконав. Переконаливим та різнобічним вважаємо як здійснений автором теоретичний огляд досліджень відомих лінгвістів, так і

комплексне вивчення проблематики. Вступ наукової роботи структуровано та укладено відповідно до вимог.

У першому розділі *«Теоретичні проблеми дослідження звертань у сучасному мовознавстві»* (с. 28–74) автор виклав концептуальні засади вивчення сучасної категорійної системи, описав типологію й ранжування граматичних категорій, установив місце звертання серед інших категорійних одиниць.

Не оминув увагою автор й дискусійних теоретичних моментів в українській лінгвістиці, а навпаки – дав їм власну кваліфіковану оцінку.

Цілком поділяємо твердження автора, що в категорійній системі української мови своєрідне місце належить звертанням. Дисертант звертання використовує у двох значеннях: 1) з указівкою на того, до кого звертається адресант мовлення; 2) на позначення категорії, якій притаманна сукупність змістових і формальних параметрів та грамемне членування. У розділі засвідчено, що аналізовану категорію репрезентують чотири грамеми, які дослідник витлумачує: адресата мовлення – реалізатора експліцитного волевиявлення; отримувача інформації; ідентифікатива та грамема адресата мовлення.

У другому розділі *«Семантичні й морфологічні ознаки звертань»* (с. 75–117) запропоновано семантичну диференціацію вказаних одиниць, схарактеризовано спеціалізовані й транспозиційні морфологічні засоби вираження категорії звертання в текстах богослужбових піснеспівів.

Дисертант переконує в тому, що звертання в аналізованих текстах Православної Церкви України мають свою особливість. Це дало підстави для семантичної диференціації конфесійних звертань. Дослідник виокремив дев'ять лексико-семантичних груп звертань: 1) до Всемогутнього Бога; 2) до Господа Ісуса Христа; 3) до Святого й Животворчого Духа; 4) до Пресвятої Тройці; 5) до Животворчого Хреста Господнього; 6) до Пресвятої Богородиці; 7) до святих Безплотних Сил; 8) до всіх святих (пророків, апостолів, святих, преподобних, великомучеників, мучеників, безсрібників і чудотворців); 9) до мирян.

Цікавими з наукового боку видаються спостереження Андрія Валерійовича про перевагу поширених звертань, модельованих двома й більше одиницями,

що засвідчує характерну рису богослужбової літератури. Морфологічними репрезентантами непоширених звертань є іменники в кличному відмінку (*Цілителько*) як спеціалізовані засоби та відприкметникові субстантиви (*Всеблага, оголошені*) як вторинні маркери. А поширені звертання структурують опорні іменники з підпорядкованими їм прикметниками (власне-прикметниками, займенниковими прикметниками), атрибутивно вжитими власне-іменниками, займенниковими іменниками, займенниковими прислівниками.

У третьому розділі дисертації «*Синтаксична організація речень зі звертаннями*» (с. 118–161) подано формально-синтаксичні схеми, за якими побудовано речення з маркерами грамем категорії звертання; зауважено, що семантико-синтаксичні функції звертань корелюють із семантико-синтаксичним потенціалом їхнього головного морфологічного репрезентанта – кличного відмінка; виявлено типові показники, а також своєрідність актуального членування висловлень із конфесійними звертаннями(с. 162–199).

Погоджуємося з автором, що маркери грамеми адресата мовлення – реалізатора імпліцитного волевиявлення – односкладні речення, головний компонент яких у формально-синтаксичному аспекті не можна кваліфікувати ні як підмет, ні як присудок. Із семантико-синтаксичного боку він є конденсатом суб'єктно-предикатної структури, а з комунікативного – ремою.

У четвертому розділі «*Взаємозв'язок категорії звертання з категорією модальності*» проаналізовано модальну спеціалізацію досліджуваних висловлень.

Наукові пошуки Андрія Валерійовича підтверджують, що в текстах акафістів представлені не всі граматичні значення модальності. Корпус дослідницького матеріалу структурують висловлення спонукальної, розповідної, стверджувальної/заперечної й питальної модальності, що містять конфесійні звертання. Відповідно до частоти вживання вони становлять саме такий ієрархічний ряд.

Цілком слухна позиція дослідника, що висловлення розповідної модальності, на відміну від їхнього вживання в текстах інших стильових різновидів, де вони становлять найпоширеніший комунікативний тип, у текстах акафістів функціонують значено рідше, ніж спонукальні синтаксичні одиниці.

Науковим і переконливим здобутком вважаємо висновок дисертанта, що запропоновані в науковій парадигмі лексико-семантичні класифікації не дають змоги створити повну типологію досліджуваних одиниць. Підтвердженням цього є виразна кількісна інформація: з опрацьованих текстів тільки 0,49 % звертань виявили можливість упорядкування за усталеною схемою. Поза системою традиційно виділених груп перебуває 99,51 % аналізованих одиниць, що зумовлено передовсім їхнім змістовим потенціалом та духовним переконанням християн.

Науково виправданим вважаємо позначення аналізованих одиниць терміном *конфесійні звертання*. Цьому слугують своєрідність вияву в релігійних текстах, специфічне функційне призначення та особливе значеннєве наповнення. Серед низки слів *релігійний, церковний, сакральний, богословський, теонімний, культовий* та ін. (про доцільність використання яких до тепер ведуть наукові дискусії) прикметних *конфесійний* є найдоречнішим, зважаючи на те, що в сучасному мовознавстві загальноновизнаним є вживання понять *конфесійний стиль* (Українська мова : Енциклопедія / [Редкол. : Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін]. 3-тє вид., зі змінами і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 284–285), *конфесійна лексика* (Браїлко Ю.І. Конфесійна лексика у творчості українських поетів 60-80-х років ХХ століття (семантико-стилістичний аспект) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 «Українська мова», Київ, 2005. 245 с.; Навальна М. І. Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст. Монографія. Київ: Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 195–211) тощо. Тому застосування перерахованих прикметників у стосунку до терміна *конфесійні звертання* нелогічне, зважаючи на поняття функціонально-стильової площини.

Значущими є загальні висновки автора, які влучно передають основний зміст наукової праці, акцентують на її важливих моментах, узагальнюють проведене дослідження. Логічність і виваженість їх свідчить про глибину та значущість наукових пошуків дисертанта (с. 202–208).

Практична цінність роботи полягає в тому, що вона слугуватиме в складанні нових богослужбових текстів із прославлення українських святих; у викладанні низки курсів «Лексикологія української мови», «Морфологія

української мови», «Синтаксис української мови» й ін. та для написання підручників і посібників; у науковій роботі студентів та аспірантів, особливо тих, хто досліджуватиме релігійну літературу та конфесійний стиль загалом. Зібраний ілюстративний матеріал допоможе тим, хто працюватиме над написанням нових посібників і навчальних завдань. Робота знадобиться для укладання практичних рекомендацій щодо вживання звертань у нових сферах комунікації та кодифікації їх у спеціальних довідниках.

Чіткою й переконливою є джерельна база дисертації – тексти акафістів Православної Церкви України. Картотека дослідницького матеріалу нараховує близько 6000 реченневих побудов зі звертаннями, дібраними методом наскрізного виписування.

Дисертант результати дослідження виклав у 9 одноосібних наукових статтях, серед яких 5 – у фахових виданнях України (4 із них водночас зареєстровані в міжнародних наукометричних базах), 2 – у виданнях, індексованих у наукометричних базах, а також 2 – у богословських друкованих засобах масової інформації України.

Автор здійснив докладний аналіз джерельної бази, очевидні широкі та ґрунтовні результати дослідження. Це безсумнівно засвідчує, що конфесійний стиль – невичерпне джерело досліджень для наступних наукових студій зі стилістики, лексики, граматики тощо. Відрадно, що дисертант чітко бачить перспективи досліджень у своїй проблематиці.

Зважаючи на особливе зацікавлення кандидатською працею й повністю поділяючи наукові погляди Андрія Валерійовича, усе ж хочемо висловити деякі зауваження, що мають побажальний і швидше уточнювальний характер:

1. У роботі дослідник послуговується поняттям *лексико-семантична група*, удокладнено описавши розмежування лексико-семантичних груп слів, що експлікують категорію звертання, покликаючись на відомі праці лінгвістів, зокрема зауваживши, що «лексико-семантична група звертань – сукупність слів (передусім опорних у поширених звертаннях) однієї частини мови, об'єднаних інтегральним семантичним компонентом» (с. 76). Уважаємо за потрібне з'ясувати в Андрія Валерійовича, чи ототожнюєте Ви поняття *лексико-семантична група* та *тематична група*?

2. Мова конфесійного стилю апелює до душевних переживань людини, дуже образна. Дисертант наголошує на емоційному контакті й залученні до діалогу, де автори максимально й ефективно використовують експресивні засоби. «Описово-оцінними епітетами рясніє кожне закликання, акцентуючи на співпереживанні, забезпечуючи глибоке розуміння змісту, допомагаючи створити яскраві образи» (с. 87). У групі із семантичною домінантою групи «Назви людей за віком» дослідник зауважує, що звертання, які позначають родинні зв'язки, використовують як шанобливу формулу. Позитивні (меліоративні) формулювання передають дружню, довірливу атмосферу спілкування; негативні (пейоративні) – сигналізують про конфліктну ситуацію. Метафоризовані назви, прикладки як засіб експресії виражають щирість почуттів, насиченість емоцій, іманентну інтенцію, напр.: *Радуйся, Юліаніє діво, лілеє прекрасна, бо проросла ти в земному Христовому саду* (А. 2.17); *Радуйся, мученику немовля, бо за Христа від Ірода безумного ти чашу смерті прийняв* (А. 2.17) (с. 79). На Вашу думку, звертання з позитивною і негативною оцінками є визначальними, чи таки переважає нейтральність?

3. У дисертації автор достатньо широко подає звертання-фемінитиви: *Діво, Царице, Варваро, Покровителько, Богомати, Владичице, Провіднице* та ін. Дослідження не передбачало завдань розмежування та підрахунку звертань на позначення осіб жіночої статі, але цікаво, за Вашими спостереженнями, які звертання домінують, чи вирізняються вони від звертань до осіб чоловічої статі за емоційністю, структурою, або іншими характеристиками?

4. Андрій Валерійович у дослідженні подав матеріали текстів акафістів Православної Церкви України. Зважаючи на жанрові особливості композиції вибраних текстів, виявлено 5532 аналізовані одиниці, які не повторюються, що засвідчено й увиразнено в додатках. Очевидно, що дисертант ґрунтовно вивчив жанрові особливості акафістів. Чи можна вважати цей різновид конфесійного стилю як такий, що характеризується найбільшою урочистістю, пишномовністю, можливо пафосністю?

Зазначені міркування аж ніяк не применшують наукової ваги виконаної дисертації, а лише доповнюють та уточнюють деякі дискусійні моменти.

Дослідження пройшло належну апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Заслуговує на увагу й дбайливе оформлення дослідження, вишуканий авторський стиль наукового викладу матеріалу.

В авторефераті чітко сформульовано основні теоретичні положення та висновки роботи. Автореферат і текст дисертації ідентичні за змістом.

Усе зазначене дає змогу констатувати, що дисертація Олійникова Андрія Валерійовича «*Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів)*» є завершеним новаторським дослідженням актуальних лінгвістичних студій. Робота відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., зі змінами, унесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р., а її автор цілком заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри
документознавства
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

20.08.2020 р.

ПІДПИС М. І. Навальна

Засвідчую
Нач. В. *Олександрівна*

Відгук наріштов до спецради 18.08.2020
Член секретар *Тришмарок О.І.*